

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.03.003>

УДК 811.161.2.373'374

Н. В. СНІЖКО, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики, Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: natasnow@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-3664-7079>

КОНЦЕПЦІЇ НОВІТНІХ ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ПРОБЛЕМИ МЕТАЛЕКСИКОГРАФІЇ

Статтю присвячено аналізу концепцій новітніх тлумачних словників та осмисленню сучасної лексикографічної термінології. Увиразнено виняткове наукове й культурно-просвітницьке значення *Словника мови творчих особистостей України другої половини ХХ — початку ХХІ ст.* та багатотомного *Словника української мови активного типу*, основою яких є лексичні, фразеологічні та художньо-образні надбання українських мовотворців. Подано зразки словникових статей, підкреслено переваги інтегрального словника тлумачного типу, відображено інновації лексикографічного опрацювання різноаспектної стратифікації лексики, обґрунтовано вагомість методу інтегрального лексикографічного моделювання для комплексного дослідження закономірностей розвитку мови й суспільства.

Ключові слова: металексикографія, тлумачний словник, словник мови творчої особистості, словник активної лексики, інтегральний словник, лексичне ядро мови, метод інтегрального лінгвістичного моделювання

1. ВСТУП

Традиційно тлумачні словники української мови (*Словник української мови* П. П. Білецького-Носенка ХІХ ст., *Словарь української мови* за редакцією Б. Д. Грінченка (1907—1909), *Словник української мови* в 11 томах (1970—1980) та *Додатковий том* (2017) до цього словника, однотомний *Словник української мови* за редакцією В. В. Жайворонка (2012), *Словник української мови* у 20 томах, укладання якого ще триває) є надзвичайно важливими для розвитку науки й культури лексикографічними працями. Вони відтворюють досягнення пізнавальної діяльності соціуму, виконують інформативно-довідкові функції, є вагомим підґрунтям для вивчення динаміки розвитку мови й суспільства, моделювання мовної та концептуальної картин світу.

Ц и т у в а н н я: Сніжко, Н. В. (2022). Концепції новітніх тлумачних словників української мови та проблеми металексикографії. *Українська мова*, 3(83), 3–24. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.03.003>

У теорії лексикографії (металексикографії) за типологійними ознаками такі словники кваліфікують як тлумачні лінгвістичні. Вони інформують читача про зміст слова та особливості його вживання в різних стилях мови, засвідчують найважливіші граматичні, правописні, акцентуаційні та ін. характеристики. Згідно з визначеним типом тлумачні словники не містять енциклопедичної інформації, не відтворюють повної парадигми словозміни та слововживання, для яких існують інші аспектні словники (орфографічні, орфоепічні, граматичні тощо). Новітні тлумачні словники постають як словники інтегральні (універсальні). Вони поєднують лінгвістичну й енциклопедичну інформацію, синтезують знання різних галузей, забезпечують розвиток макронаукових досліджень (Карпіловська, 2003; Карпіловська, 2013; Сніжко, 2020а; Сніжко, 2020b).

Актуальним завданням сучасного словникарства є формування методології укладання інтегральних (комплексних, універсальних) тлумачних словників, які б відтворювали повну парадигму структурно-функціональних властивостей лексики, засвідчували культурні пріоритети народу, були корисними для активного спілкування мовців.

Наукові засади сучасної тлумачної лексикографії, теорія системного впорядкування лексики, яка найповніше реалізована у практиці укладання попередніх тлумачних словників, продуктивно опрацьовані в колективних монографіях за редакцією М. М. Пешак (*Формалізовані основи семантичної класифікації лексики* (1982), *Лексична семантика в системі «людина-машина»* (1986), *Український семантичний словник. Проспект* (1990) та Н. Ф. Клименко (*Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі* (2008), а також у численних статтях із проблем лексикології та лексикографії (Карпіловська, 2017; Єрмоленко та ін., 2011; Гнатюк та ін., 2012; Гриценко та ін., 2020; Гнатюк, 2021 та ін.). Сучасні лексикографи активно вивчають метамову й лексикографічний апарат одинадцятитомного *Словника української мови* (1970—1980) та однотомного *Словника української мови* (за ред. В. В. Жайворонка, 2012). Ці словники моделюють системно-структурну організацію лексики, комплексно відтворюють парадигматику, синтагматику та епідигматику мовних одиниць, засвідчують досягнення теорії системного дослідження лексико-фразеологічного багатства мови. Укладачі *Словника української мови* (за ред. В. В. Жайворонка, 2012, 2-е видання 2016 р.) оновили реєстр словника відповідно до суспільних змін, сформуvalи модель лексикографічного опису особливостей словозміни та слововживання, сформуvalи вагоме наукове підґрунтя (про що свідчить Передмова до словника) для наступних версій тлумачного словника, розвитку методології інтегрального лексикографічного відтворення динаміки системно-структурного упорядкування лексики (Сніжко, 2016; Сніжко, 2017; Сніжко, 2021с).

Важливим зразком систематизування знань про розвиток мови й суспільства та формування нової методології комплексного аналізу парадигматики, синтагматики й епідигматики мовних одиниць постав ідеографічний словник нової лексики *Активні ресурси сучасної української*

номінації, укладений науковцями під керівництвом Є. А. Карпіловської (Карпіловська, 2013). Особливої уваги заслуговує Передмова до цього словника, у якій узагальнено теорію і практику інтегрального дослідження динамічних змін у мові. Формування перспектив-інструкцій до словників тлумачного типу, а також подання змістовних передмов до новітніх словників — визначальна риса теорії і практики сучасної української лексикографії (Карпіловська, 2013; Карпіловська, 2017; Гриценко та ін., 2020; Гнатюк, 2021).

2. УКРАЇНЬСЬКА ТЛУМАЧНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ В СИСТЕМІ СУЧАСНИХ ІНТЕГРАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ РОЗВИТКУ МОВИ Й СУСПІЛЬСТВА

Українська лексикографія, яка органічно поєднує дві галузі — металексикографію і практичне словникарство, — постає нині основою потужного напрямку інтегральних лінгвістичних досліджень. Вона сприяє удержавленню української мови, відтворює сучасне мовомислення, увиразнює нові когнітивні й комунікативні аспекти мови в нових умовах утвердження української державності. Новітні словники, виконані на основі інтегрального опрацювання мовосвітів провідних українських письменників, публіцистів, перекладачів, науковців, громадських діячів та ін., є потужним виявом української ментальності, моделлю національної української свідомості (Сніжко, 2017; Сніжко, 2018; Сніжко, 2021a; Сніжко, 2021b).

Систематизуванню знань про національні та культурні пріоритети українців присвячено новітній *Словник мови творчих особистостей України другої половини ХХ — початку ХХІ ст.* (далі — СМТО), який уклали лексикографи Інституту української мови НАН України З. Г. Козирєва, Л. В. Мовчун, І. А. Самойлова, Н. В. Сніжко, О. М. Тищенко, Т. В. Цимбалюк-Скопненко, Л. І. Дідун. У ньому зібрані зразки мовотворчості провідних українських письменників, публіцистів і перекладачів — О. Гончара, Є. Сверстюка, Григора Тютюнника, І. Дзюби, М. Лукаша, О. Забужко, Ю. Андруховича. Засвідчені індивідуально-авторські й загальномовні новотвори, які ще не представлені в українських словниках, подано парадигму образного вживання слів та стійких сполучень слів, систематизовано афоризми та образні вислови письменників, зібрано й лексикографічно опрацьовано матеріал про розбудову концептосфери «Українська духовність». Результати теорії і практики укладання нового СМТО упродовж 2017—2021 рр. лексикографи оприлюднили в наукових виданнях *Українська мова та Лексикографічний бюлетень*.

У макроструктурі словника передбачено нові інформаційні зони та систематизувальні маркери, які відтворюють енциклопедичні дані про визначних творчих особистостей, увиразнюють індивідуально-авторське світосприймання письменників, моделюють провідні ідеї українського мовомислення, відображають динаміку лексико-семантичної системи та мовно-виражальних засобів. Словникові статті СМТО поєднують різ-

ні типи інформації, унаслідок чого постає тлумачний словник інтегрального типу (Сніжко, 2020а; Сніжко, 2020b).

Словник мови творчих особистостей України другої половини ХХ — початку ХХІ ст., електронна версія якого представлена на сайті Інституту української мови НАН України, репрезентує особливості комплексного лексикографічного відтворення розвитку мови, лексикографії та суспільства. Метамова СМТО (система ремарок, архітектоніка макро- та мікроструктури словника) спрямована на відображення національно та культурно значущих складників української ментальності, моделювання світосприймання та мовомислення творчої еліти України. Словникові статті демонструють закономірності колективного осмислення письменниками явищ тоталітаризму, духовного зубожіння людей у радянську епоху, руйнівні наслідки імперської політики СРСР та Росії, а також увиразнюють тенденції та напрями Українського Відродження, активну боротьбу українського народу та його національної еліти за Незалежність і свободу України, її прогресивний розвиток, утвердження ідеалів гуманізму й добротворення. У реєстрі СМТО постає низка стійких слів на позначення радянської імперії (*імперія брехні, імперія гулагів, імперія закам'янілого зла, катівська сталінська імперія, неосіяжна концентраційна Північ*), процесів національного Відродження (*духовне відродження, українське Відродження, розстріляне Відродження, задушене відродження*), розвитку національних мов, свободи слова, полілогу культур та високої духовності українців (*національна мова як вищий вияв духовності, мова — душа народу, джерельна мова культури, газетна мова часу, любовна мова, мова серця, мова душі*) та ін. Словник актуалізує проблеми суспільного розвитку другої половини ХХ — початку ХХІ ст., реєструє мовні засоби їхнього відображення, заповнює лакуни, які виникли в українській лексикографії після оприлюднення 11-томного СУМ (1970—1980).

3. НАЦІОНАЛЬНА ТА КУЛЬТУРНА ЗНАЧУЩІСТЬ СЛОВНИКА МОВИ ТВОРЧИХ ОСОБИСТОСТЕЙ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Суспільна потреба в систематизуванні знань про мовотворчість майстрів слова та увесь попередній досвід інтегральної та індивідуально-авторської лексикографії сприяли формуванню нової зони енциклопедичної довідки в СМТО. Ця інновація і визначає новий тип словника — *лінгвістично-енциклопедичний*. Зразки мовотворчості в новому словнику супроводжуємо інформацією про життєвий і творчий шлях визначних діячів науки й культури в Україні та світі.

Вагомий внесок у розвиток методики інтегрування лінгвістичних та енциклопедичних знань зробив М. І. Степаненко, який на основі тритомових *Щоденників* О. Т. Гончара синтезував нову інформацію про аксіосферу українського світосприймання та роль творчих особистостей у

розвитку суспільства, мовного й літературного процесів другої половини ХХ ст. (Степаненко, 2010; Степаненко, 2011; Степаненко, 2012).

У цій статті подаємо приклади лексикографічного опрацювання щоденникових записів О. Гончара, адже вони містять багату інформацію про життя і творчість українських (Т. Шевченка, М. Гоголя, І. Франка, Лесі Українки, П. Тичини, М. Рильського, О. Довженка, Д. Яворницького, О. Потебні, І. Карпенка-Карого, М. Заньковецької, С. Єфремова, А. Ніковського, А. Малишка, Григорія і Григора Тютюнників, Л. Костенко, І. Драча, Б. Олійника, І. Козловського, С. Крушельницької, І. Миколайчука, Д. Гнатюка, Н. Матвієнко, А. Демиденка та ін.) та зарубіжних творчих особистостей (Сократа, Платона, Аристотеля, Конфуція, Гомера, В. А. Моцарта, Рафаеля Санті, Б. Ф. Растреллі, К. Моне, Л. ван Бетховена, М. Огінського, І. Чавчавадзе, Ж. Сіменона, К. Цюлковського, М. Шолохова, В. Шукшина та ін.).

Значне місце у реєстровій частині нового словника посідають образні вислови («золоті» метафори) та перифрази Олесь Гончара, якими він відтворює особливу значущість творчих особистостей у розвитку національної та світової культури:

півня¹: **найспівучіша пісня нашої літератури ХХ віку**, *поет., уроч.* Про Павла Григоровича Тичину (1891—1967) — українського поета світового масштабу, надзвичайно обдаровану людину з абсолютним музикальним слухом, поетичні твори якого звучать, як музика. | *Образно. Павло Тичина з його геніальною інтуїцією, чистотою й ніжністю — найспівучіша пісня нашої літератури ХХ віку* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1975), т. 2, 228). — П. Г. Тичина — автор збірок «Сонячні кларнети», «Замість сонетів і октав», «Плуг», «Вітер з України», «Чернігів», «Чуття єдиної родини», «Осінні зорі» та ін., а також поем «Похорон друга», «Золотий гомін». — **Див. великий національний поет; пісенспіви; титан духом; чутливий, як арфа; гордість: гордість нашої культури**, *уроч.* Про Дмитра Михайловича Гнатюка (1925—2016) — визначного діяча культури України. *А життя йде. Сьогодні Дмитру Гнатюку — 60. Підемо поздоровимо. Йому дали Героя. Гідно вшановано того, хто є гордістю нашої культури* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1985), т. 3, 51). — Д. М. Гнатюк — видатний оперний співак (баритон), режисер, педагог, народний артист України та СРСР, Герой Соціалістичної Праці, Герой України, депутат Верховної Ради України 8—10-го скликань (1972—1984). Виконував пісні («Два кольори», «Рідна мати моя», «Пісня про рушник», «Черемшина», «Ясени», «Марічка», «Очі волошкові», «Сніг на зеленому листі», «Моя стежина», «З сиром пироги», «Дивлюсь я на небо», «Ой ти, дівчино» та ін.), які стали хітами української естради, був режисером понад 20 оперних вистав («Князь Ігор», «Наталка Полтавка», «Мазепа», «Тарас Бульба», «Аїда», «Травіата» та ін.). — **Див. золотоголосі орфеї України; люди найталановитіші; ювілейний вечір.**

¹ Тут і далі словникову статтю подаємо, зберігаючи графічне оформлення.

Вагоме місце в реєстрі СМТО посідають стійкі сполучення слів на позначення констант української культури:

мова: мова як духовний код нації. Мова як засіб відтворення та утвердження системи морально-етичних та естетичних цінностей, важливих для збереження нації та увиразнення її особливостей в полікультурному просторі. *То сьогодні виступив по радіо зі словом привітання до учасників свята. Зімпровізувалось хвилин на 15 і, кажуть, нібито вдало. Уславлення мови як духовного коду нації* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1988), т. 3, 190). — Див. **духовне добро; мова — душа народу; національна мова як вищий вияв духовності; рідне мовне середовище.**

СМТО засвідчує важливість проблем розвитку української мови та необхідність утвердження її державного статусу:

державність: державність української мови. Юридично закріплений в основному законі держави — Конституції — державний статус української мови в Україні. *Велика річ — підтримка людська! Після всього пережитого на сесії, після страшних перевиснаг, здається, тільки й тримають тебе на світі оці телеграми та листи з усіх кінців України, де люди виказують свою таку схвильовану вдячність тим, хто в умовах неймовірно складних виборювань таки виборов закон про державність української мови* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1989), т. 3, 262); *У Верховній Раді конфлікт: головуючий на засіданні харківський шовініст Гриньов провокаційно спробував усе повести російською мовою. Лубківський дуже коректно вказав йому, що він, цей спікер, порушує закон про державність української мови* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1990), т. 3, 300). <...> — Див. **бітва за мову; рідна мова; українська мова; українська мова як духовний код нації.**

Знаковими для української культури є поняття високого рівня освіти й науки, тому закономірно в СМТО реєструємо стійкі сполучення слів *Шевченківська енциклопедія, Музей книги і друкарства, храм книги, храм вічності, ядро національної культури, духовна цитадель* та под.:

музей: Музей книги і друкарства України. Культурно-освітній та науково-дослідний заклад, створений 1972 р. на території Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника в будинку колишньої лаврської друкарні, яка діяла понад 300 років (1615—1918). *Були в Музеї книги й друкарства. Це в Лаврі, де колись була упродовж віків лаврська друкарня* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1988), т. 3, 188). — У музеї зібрано близько 56 тисяч експонатів, які відтворюють історію вітчизняної книги і книжкової справи від часів Київської Русі до наших днів: копії (факсиміле) рукописних книг XI—XV ст., копії перших друкованих кирилических книг, оригінали стародруків XVI—XVIII ст., раритети друкованої українки XIX—XX ст., дерев'яні й мідні кліше граверів XVII—XVIII ст., окремі друкарські верстати XVIII—XIX ст., оригінали книжкової графіки XX ст. тощо. Експонуються стародруки відомих церковних і культурно-освітніх діячів XVII—XIX ст. (Петра Могили, Інокентія Гізеля, Іоанікія Галятовського, Лазаря Барановича, Дмитра Туптала та ін.).

На основі щоденникових записів Олеся Гончара наповнюємо реєстр нового СМТО стійкими сполученнями слів з компонентом *Україна* та складними назвами прикладкового типу (*Україна-Мати*, *Україна-Мадонна*, *Україна-ненька*), які формують основу концептосфери «Україна», на що вказує ремарка Див. у кінці словникових статей:

Україна: Бо́гом да́на нам Украї́на, уроч. Рідна країна Україна, яка споконвіків славиться високим рівнем духовності та гуманізму, і яку українці безмежно люблять і обожають. *Де ви, троглодити й цькувачі? Розступіться, згиньте, вже він [роман «Собор»] для вас недосяжний... Захистили його, відстоїмо і все інше: мову, культуру, Дніпро і саму нашу багатостраждальну й незрівнянну, Богом дану нам Україну!* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1988), т. 3, 200). — Див. **дарована від Бо́га земля Украї́ни; Ма́ти; степова́, сонячна, коза́цька, незрівня́нна Украї́на; Украї́на-не́нька;**

Україна: степова́, сонячна, коза́цька, [незрівня́нна] Украї́на, уроч. Художньо-історичний образ України з її сонячними степовими ландшафтами, генетичною могутністю нації, героїчною історією запорозьких козаків. | Образно. *Коли я малював сонячну степову Україну, з півночі вже насувався Чорнобиль. Дехто мені дорікав: забагато світлого в тебе, забагато сонця! А в житті стільки похмурого... Відповідав на це: моя сонячність — це теж правда! Хіба ні? Я ніби передчував неминучість Чорнобильської ери і знову й знову спішив ухопити для людей більше сонця; любов моя линула до степів, до південних весен, до золотих українських серпнів, бо **степова, сонячна, козацька, незрівнянна Україна** була для мене найвищим натхненням, це була моя пектораль, втілення самої краси планети!* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1991), т. 3, 354). — Див. **Бо́гом да́на нам Украї́на; дарована від Бо́га земля Украї́ни; моя пектораль; Украї́на-Мадонна;**

Украї́на-Мадонна, ~и-~и, ж. Урочиста назва України, яка для українців є найріднішою і найдорожчою, як рідна матір для кожної людини, як мати всіх людей, уособлена в образі Богородиці. *А сьогодні 30 квітня, сьогодні Великдень! Ми в Кончі. І кульбаба вже золотаво цвіте (Леся набирала), і так сонячно, і повінь велика на луках, і звідкись здалека ніби долинають над водами дзвони — великодній благовіст!.. Але то лиш дзвони дитинства... Треба, пора братися за роботу! Ще оцю для тебе святу книгу встигнути б написати, книгу **України-Мадонни**...* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1978), т. 2, 336). — Див. **Бо́гом да́на нам Украї́на; Богома́тір; Мадонна; Украї́на-не́нька; як у Рафа́еля.**

Варто зазначити сучасний активний розвиток моделі прикладкового позначення України. Дара Корній в оповіданні *Також люди* зі збірки *Місячне насіння* (2017), створює образ *Оранти-України*, яка береже своїх синів і доньок, молиться за кожного з них з високо піднятими до Неба руками. Сучасні ЗМІ засвідчують, що золота метафора О. Гончара «Українці — нація поетів» в умовах російсько-української війни 2014—2022 рр. знаходить розвиток у патріотичному гаслі «Українці — нація героїв».

Вагомим засобом моделювання концептосфери «Україна» постають у новому словнику стійкі сполучення слів з компонентами *український*,

національний, нація: українська духовність, євшан-зілля духу українського, наші українські Фермопіли, трипільський праматерик української культури, хліборобська українська Атлантида, українська душа, Український Дім, Товариство української мови імені Тараса Шевченка, геній нації, мозок нації, лідер нації, духовний Мойсей української нації, мова як духовний код нації, генетична могутність нації, прапор нації, світоч нації, інтелігенція — нерв нації, письменник — нервова клітина нації, саморозквіт нації та ін. Особливого звучання в умовах сучасної російсько-української війни набуває сентенція О. Гончара про високі морально-етичні традиції та людяність українців:

чистота: чистота й цнотливість нації. Високі моральні принципи українців, дотримання Божих заповідей; людяність, доброчесність. | Образно. Слово — категорія моральна. Українська пісня свідчить про **чистоту й цнотливість нації**. Я виріс у хаті, де не було лихослів'я. Де навіть черкання (згадувати чорта) вважалося гріхом. Загидила Україну матициною Московія. Солдатчина. Табори-гулаги. Майбутня Україна від цього (вірю!) очиститься! Буде — як у пісні. Буде великодня... (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1993), т. 3, 454). — Див. **високе мистецтво людяності; духовна краса; духовна чистота; духовне здоров'я; людинолюбство.**

Потужним надбанням новітнього СМТО є система стійких сполучень слів з компонентами *дух, душа, духовний, духовність*, на основі яких моделюємо концептосферу «Українська духовність»: *сила духу, титан духом, духовна сфера, духовне добро, духовна краса, духовна культура, духовні цінності, вогнище духовного життя, духовні вершини людства, духовний лідер нації, духовна твердиня нації, духовна цитадель, духовне ядро, духовне життя, мова як духовний код нації, духовне здоров'я, духовне зубожіння, духовне озлидніння, духовна деградація, духовний вакуум, духовний апокаліпсис, сфера духовності* та ін. Високу духовність нації Олесь Гончар пов'язує з волелюбністю українського народу, незламним духом українського козацтва та творчістю М. В. Гоголя:

дух: [сонячний] дух України, уроч. Самобутність України — сонячного степового краю та волелюбного українського народу; українська духовність, традиції, архетипи культури. | Образно. *Буніну відкрився самий дух України, її творча неповторність у культурі світовій* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1988), т. 3, 184); *Гоголь — це синтез двох культур. І тим унікальний. Може, тільки в античності геній міг так поєднувати в собі різні дві стихії... В російську культуру він приніс сонячний дух України, дух Тараса Бульби, «Вечорів на хуторі...». А російське життя для нього було те, що відтворилося в «Ревізорі», «Мертвих душах»... Якби було менше літ і більше сил, взявся б писати книгу про Гоголя* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1988), т. 3, 206—207). — Див. **геній світового масштабу; ментальність; незламний дух козацьких натур;**

дух: незламний дух козацьких натур, уроч. Про волелюбність — визначальну рису українського народу на всіх етапах його історичного розвитку. *Втративши Україну, він [М. Гоголь] опинився в духовному вакуумі.*

Він задихався від нестачі повітря. Звідси його містика, муки, страждання, почуття найчорнішої безвиході... З'являлись час від часу якісь нові інтереси, нібито близькими ставали інші реальності та ілюзії, але ніщо не могло замінити йому Україну, її сонце, поезію, сміх, її здорову народну кров і незламний дух (хай і покріпачених, хай і закутих) козацьких натур (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1976), т. 2, 273). — Микола Васильович Гоголь (1809—1852) — визначний український і російський письменник, що походить з козацько-старшинського роду Гоголів-Яновських. Автор роману «Мертві душі», збірок «Вечори на хуторі біля Диканьки» («Сорочинський ярмарок», «Пропала грамота», «Ніч перед Різдом» та ін.), «Миргород» («Старосвітські поміщики», «Тарас Бульба», «Вій»), «Петербурзькі повісті» («Шинель», «Нотатки божевільного» та ін.). — Див. **гений світового масштабу; козацька душа; козацький рід; сонячний дух України**.

Доречно зауважити потужний вплив повісті *Тарас Бульба* (1835) на творчість Василя Шкляра, який переклав цей твір з російської мови (2017), написав про запорожців роман *Характерник* (2019) та відтворив незламний дух сучасних захисників України в романі *Чорне сонце або дума про братів азовських* (2015).

У *Словнику мови творчих особистостей України другої половини ХХ — початку ХХІ ст.* висока духовність українців постає у зіставленні з явищами бездуховності, моральної деградації суспільства за тоталітарної епохи:

знедуховлені, -их, *мн.* Про людей, позбавлених духовності, високих моральних цінностей; для яких матеріальні цінності переважають над духовними. *В східних регіонах мільйони знедуховлених, позбавлених чуття національної гідності. І вони не винуваті, їх від колиски вчили відступництву від мови, від нації, вчили науки безликості* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1990), т. 3, 283—284); *А скільки в нас знедуховлених, окрадених примітивним атеїзмом. Щасливий той, хто вірить!* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1995), т. 3, 554). — Див. **бездуховність; знедуховлення; чорна діра бездуховності**.

Одухотвореність української творчої інтелігенції та народу-творця увиразнена в СМТО низкою словосполучень із компонентами *високий* (*високе мистецтво людяності, високі висоти, високі мальви поезій, світ високого, висока блакить українського неба*) та *високість*:

високість: високість помислів, *уроч.* Велич, величчя високої духовності, людяності, одухотвореності. *І ніколи ніде не побачиш стільки разом людяних-людяних облич! Об'єднує глибоке чуття, любов, високість помислів, що музикою возносять в отій ущелині людину увись* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1968), т. 2, 28). — У СУМ: високість 3, *перен.* — велич, величчя; у СУМЖ: високість (при високий), без іл.; високість духу. — Див. **високі висоти; духовна краса; усевишня любов**.

Високу художню образність мови письменників позначаємо у словнику ремаркою *Образно*:

віквіт: віквіт душі. Результат одухотвореної творчої праці та осмислення людиною краси й гармонії Божого світу. | *Образно. Ніщо не має*

значення. *Ніщо, крім того, що було творчістю, вивітом душі. Та ще має значення оцей веселий голос синички, що озивається за вікном, віщує весну* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1986), т. 3, 86). — Див. **богонатхнєнний; боговдохнєнний; високі висоти; високі мальви поезій; сонячність життя;**

гала́ктика: гала́ктика лю́дства. Сукупність усіх людей, які населяють планету Земля; людство, людність. | Образно. *В галактиці людства — маленьке сузір'я людей: його рідна сім'я. Тепле. Найдорожче* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1968), т. 2, 27). — Див. **однопланетяни; рід людський; співпланетники.**

Новітній СМТО містить авторські та модифіковані фразеологізми, до яких додаємо інформацію з відомих фразеологічних кодексів:

душá: на душі наболіло. Те, що найбільше непокоїть людину. *Сказав про все, що на душі наболіло. Нарешті воздав їм, нищителям української мови, душителям культури. Вітають усі, особливо брати-націонали* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1987), т. 3, 164). — У СФУМ: душá болить (щемить, ятритьсá і т. ін.) / заболіла (защеміла, заятрїлася і т. ін.) у кого, чия і без додатка — хто-небудь дуже переживає, страждає з якогось приводу. Також: душá беретьсá бóлем. — Див. **душá щемить; крик душі; ніч на душі;**

живчик: з живчиком, з пєрчиком, жарт. Про веселу, життєрадісну людину з хорошим почуттям гумору. | Образно. *За прилавком у чайній, що зветьсá «Волошка степова», одразу побачив свою знайому — буфетницю Ганнусю. Особа з живчиком, з пєрчиком, вона глянула на таксиста задирливо, в голосі її чуєтьсá насміх* (О. Гончар, Далекі вогнища, 1987, 162). — У СУМ: живчик, — про вертлявого, рухливого чоловіка легковажної вдачі, ірон.; з пєрчиком; з пєрцем; у ФСУМ: ін. іл. — Див. **вишнєвий сміх; жаркоокий; жакхий.**

Новітній глумачний словник засвідчує активний іменниковий та прикметниковий словотвір із переважанням складних слів (*межилісся, понадлужжєся, мовоненависник, народ-красолюб, крутояр-байрак, людина-легенда, людина-пристрасть, хмаросяжний, крутоплечий, круточолий, ніжний-прєніжний, ніжно-блакитний*), містить низку відтопонімних прикметників, які супроводжуємо цікавою українознавчою інформацією:

великосорочинський, -а, -е. Стос. до Великих Сорочинців — села в Миргородському районі Полтавської області. *Оглядали ще раз великосорочинську Преображенську церкву — усипальницю гетьмана Апостола та його рідні* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1975), т. 2, 230). — Великі Сорочинці — батьківщина гетьмана Лівобережної України Данила Апостола (1654—1734), письменників Миколи Васильовича Гоголя (1809—1852), Володимира Івановича Самійленка (1864—1925), Олєся Васильовича Донченка (1902—1954) та ін. відомих українців. — Див. **генетична могутність нації; геній світового масштабу; Сорочинський ярмарок.**

Варто зазначити, що новітній словник містить значну кількість слів та стійких сполучень слів з негативною конотацією. Вони засвідчують ганєбні явища тоталітаризму, інформують про духовний занєпад сус-

пільства, пов'язаний із злодіяннями сталіністів, неошовіністів, душителей культури:

залізобетонники, -ів, *мн., перен., зневажл.* Узагальн. назва для тих, хто активно гальмує розвиток країни і суспільства, протидіє демократичним нововведенням та процесам національного відродження; реакціонери, ретрогради, консерватори. | Образно. *Реакції багато, гальмів-ні сили скаженіють, але динамічний процес відродження України ніяким залізобетонникам не зупинити!* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1990), т. 3, 316). — Див. **найдрімучіші сталіністи; ошкірене мурло тоталітаризму; шовінізм-сталінізм.**

Отже, новітній СМТО постає як інтегральна наукова праця про розвиток мови й суспільства другої половини ХХ — початку ХХІ ст. у полікультурному просторі світу. Засвідчені екскурси в минуле аж до античності, представлені короткі енциклопедичні відомості про філософів світу, напр.:

сократівський, -а, -е. Стос. до Сократа — давньогрецького філософа (IV ст. до н. е.), якого вважають засновником західної філософії, уособленням життєвської мудрості. *В рисах його [Михайла Шолохова] обличчя є щось сократівське, — мабуть, оце високе чоло і лагідний добрий усміх, що осяює його весь час. Вражає стрункiстю постави, жвавістю рухів. Козак. І в той же час є в його постаті щось крихке, незахищене* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1954), т. 1, 169). — Сократ [грец. Σωκράτης] — перший публічний грецький філософ, який у центр філософії ставить людину, її релігійно-моральний світогляд, надає великого значення совісті, внутрішньому голосу людини. Основними чеснотами вважав стриманість, мужність і справедливість, які, на його думку, є вічними і незмінними. Був звинувачений у вільнодумстві і страчений. Цій події Т. Г. Шевченко присвятив малюнок «Смерть Сократа» (1837 р.). — У СУМД: Сократичні школи. — Див. **козацька душа; як античний мудрець.**

Новітній СМТО — приклад лексикографічного моделювання закономірностей уселюдського поступу до гармонійного міжкультурного взаємозбагачення та духовного розвитку.

4. СУЧАСНИЙ ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ АКТИВНОГО ТИПУ ЯК ЗАСІБ ІНТЕГРАЛЬНОГО ВІДТВОРЕННЯ НОВІТНІХ ПРОЦЕСІВ РОЗВИТКУ МОВИ ТА СУСПІЛЬСТВА В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

У новітньому багатотомному *Словнику української мови активного типу* (далі — АСУМ), над яким працюють науковці відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, будуть засвідчені результати поглибленого дослідження проблем сучасного мовного та суспільного розвитку, постане синтезований мовосвіт провідних письменників, культурних та громадських діячів України: О. Гончара, Л. Костенко, В. Шкляра, Н. Гуменюк, В. Лиса, М. Матіос, М. Руденка, В. Стуса, В. Симонен-

ка, І. Багряного, В. Сухомлинського, Григора та Григорія Тютюнників, В. Рутківського, Р. Андріяшика, М. Слабошпицького, В. Шевчука, С. Талан, Г. Вдовиченко, В. Слапчука, Л. Ворониної, Дари Корній, Є. Кононенко, Н. Нікалео, М. Гримич, В. Голобородька, З. Мензатюк, А. Кокотюхи, Ю. Винничука, Г. Пагутяк, С. Жадана, М. Кідрука та ін.

Потужним блоком джерельної бази АСУМ є перекладні твори відомих американських (С. Джю, М. Міллер), британських (Дж. Роулінг, П. Мейл, Р. Волш), німецьких (Н. Джордж), французьких (М. Бюссі, Л. Гунель), чеських (Я. Гашек), шведських (А. Ліндгрєн), польських (З. Косідовський), латиських (З. Мара), італійських (А. Грамші), японських (О. Кендзабуро) письменників, публіцистів, науковців, громадських діячів та ін. Новітній АСУМ засвідчує полілог культур, відтворює лексико-фразеологічні та художньо-образні здобутки сучасних українських перекладачів, синтезує знання про загальнолюдські та національні цінності. Для порівняння варто згадати, що в 11-томному СУМ опрацьовано двадцять два твори перекладної (переважно російської) літератури.

Новітня джерельна база сучасного тлумачного *Словника активного типу* забезпечує комплексне відтворення розвитку різних наукових галузей. Словник містить активну термінологію з математики, фізики, хімії, біології, геології, медицини, фармації, філології, літературознавства тощо. Представлені термінопоняття з різних сфер економіки, суспільно-політичної діяльності, мистецтва, спорту та інших галузей. Засвідчені активні неозапозичення, які увиразнюють результати міжмовних та міжкультурних зв'язків. Отже, новітній АСУМ інтегрує інформацію про розвиток мови й суспільства в новому глобальному світі, відтворює активний лексикон сучасного українця.

У поданих нижче пробних статтях нового АСУМ засвідчуємо активне вживання в сучасному мовленні слів лексичного ядра мови, давніх та нових стійких сполучень слів, неозапозичень, розбудову нових галузей знання, застосування нових галузевих ремарок тощо:

борщ, -у́, ор. -ём, ч. Рідка страва з посічених буряків, капусти, моркви з додатком картоплі та різних приправ. *Вони саме полуднували борщем із карасями та потягували густі наливки, що їм у семи бутлях виставив напоказ сотник Паливода — від вишняку і тернівки до смородинівки і берсенівки* (В. Шкляр, Характерник, 2019, 70); *А в хаті лісника Гречаного вже пахло упрілим борщем, однак до столу не сідали — мали надійти ще хлопці* (В. Шкляр, Чорний ворон, 2019, 18); *Її люба бабуся Тереза... То вона варила найсмачніші у світі борщі, бульйони, помідорники та юшки, ліпила найліпші вареники й пельмені* (Дара Корній, Сузір'я Дів, 2018, 41); *Наш в'язеньський кислочий ніцимний борщ він [кочегар] їв з чорним глизявим хлібом з таким смаком, наче цілий день росинки в роті не мав* (Л. Лук'яненко, З часів неволі, 2005, 180). * У порівн. *Це вже була зрада. І я не міг йому пробачити її. У мене всередині все клекотіло, як борщ у глечуку* (В. Нестайко, Тореадори з Васюківки, 2008, 359). **Зелений борщ** — борщ, у який замість буряків і капусти кладуть весняну зелень (щавель, ло-

боду, шпинат). *Рецептів зеленого борщу* — десятки. Дехто, приміром, додає до страви квасоллю, гриби, крупи, болгарський перець та іншу городину, починаючи з гороху і аж до кабаків. За великим рахунком, все вирішує смак автора страви. Головне, щоби борщ був наваристим, густим, яскравого зеленого забарвлення через закладену у нього зелень, а не спеції (Арміяінформ, 02.10.2021); **Пісний борщ** — борщ без м'яса. Смачно та без м'яса. *Рецепт пісного борщу Полісся: покроковий рецепт. Крок 1. Приготуйте бульйон на буряці. Для цього потрібно почистити буряк, розрізати його навпіл, залити водою і варити 40 хвилин до готовності* (Клопотенко, 12.07.2022); *Важливо, щоб пісний борщ був одночасно кислим, солодким, солоним і перченим — це головний секрет смачного борщу. Для швидкості готуємо борщ з консервованою квасолею, але можна відварити і звичайну. Пісний борщ обов'язково слід подавати з зеленню, сметаною, приправити сумішшю перців і не забути додати подрібнений часник. Завдяки цьому він виходить по-справжньому ароматним і смачним* (Країна У, 02.10.2022); **Холодний борщ** — Тс. **холоднік**. Для приготування **холодного борщу** необхідно заздалегідь зварити картоплю — 3 шт., моркву — 2 шт.; запекти 250 г свинини. За бажання овочі теж можна запекти, а не варити (Гордон, 02.10.2022); **Холодник** — це по-білоруськи, а українською — **холодний борщ** з буряка! Найкраще для нього молодий бурячок, ніжний та червоний, мов оксамит у театрі (Рецепти українських страв, 16.07.2017). ♦ **Індік думав-думав, та й у борщ попав (плюсь) див. індік; Наплювати в борщ див. наплювати;**

бóрщик, -у, ч. Зменш.-пестл. до **борщ**. *Осінь матусі їсти несе: Борщик у горщику, Кашка у жменьці, Скибка у пазусі, Грушки в фартушку. Осінь така мила, Осінь Славна* (П. Тичина, Українська дитяча література, 2002, 217); *Топтали бузковий верес, трусили на голови хвощ. Здіймали страшенний вереск, ласкаво просили дощ: «Йди, іди, дощику! Зварим тобі борщику, зварим тобі борщику в полив'янім горщику!..»* (Л. Костенко, Вибране, 1989, 186); *Раз, два, три, чотири, п'ять. Вийшов борщик погулять. Розімлілий, розігрітий і сметанкою политий. Нумо борщик доганять! Нумо борщик куштувать* (Л. Мовчун, Усе підрастає, 2010, 20); *А тепер — обідати, їсти смачний бабусин борщик із пампушками, а потім терміново втілювати ідею* (Дара Корній, Сузір'я Дів, 2018, 35);

боскёт, -а, ч., ланд. Група рівно підстрижених у вигляді стінок дерев і кущів, висаджених у парку, саду або на їх межах. **Боскёт** (фр. *bosquet*, від італ. *Boschetto* — лісок, гайок) — елемент садово-паркової архітектури, сформований як щільний масив високостовбурних дерев або кущів. Це може бути висаджений уздовж ліній підстрижених чагарник, якому надано геометричних форм, або окремо розташована група дерев зі штучно сформованими кронами, зокрема й оточена підстриженими чагарниками. **Боскети**, висаджені уздовж паркових алей і полян, можуть утворювати різні геометричні форми в плані, альтанки, павільйони, арки, вежі, кабінети (із **боскетами** по периметру) тощо (ВУЕ, 19.09.2022); **Боскет** — щільний масив дерев або чагарників, оточених живоplotом. У парках епохи бароко замкнені простори всередині боскетів називалися кабінетами, або зеленими

залами (Н. Крижановська, Основи ландшафтної архітектури та дизайну, 2019, 331); *Працівники підприємств, що входять до складу КО «Київзеленбуд», продовжують дивувати киян. Зараз фахівці працюють над тим, аби перетворити дерева та кущі у справжні зелені, «живі» скульптури... Базою для боскету можуть бути як листяні, так і хвойні насадження, кущі та дерева. У перспективі планується впроваджувати топіарну стрижку, — повідомили в прес-службі Київзеленбуду (Вечірній Київ, 05.05.2016);*

браузер, -а, ч., інформ. Програма, що надає користувачеві можливість пошуку та перегляду ресурсів інтернету; син. веб-браузер. **Браузер** — програма для перегляду веб-сторінок (С. Дмитрів, Короткий термінологічний словник..., 2013, 10); *Зрештою хлопець розкрив браузер, відшукав програму для конвертації двійкового коду в шістнадцятковий, скопіював до неї всю послідовність з одиниць і нулів, після чого натиснув «Convert» (М. Кідрук, Заради майбутнього, 2019, 272); За дві хвилини до кінця зміни я запускаю браузер. Упевнена, за весь день сумлінної праці я заслуговую на маленьку перерву (Дж. Варга, Моє серце..., перекл. з англ. Ю. Костюк, 2019, 140); Я дивлюся на відкритий браузер, де в полі пошуку набрано «допомога безпритульним у Сієті» (С. Джіо, Я кохатиму тебе завжди, перекл. з англ. С. Мокра, 2019, 107).*

До реєстру нового АСУМ вводимо лексику сучасної російсько-української війни (*азовці, айдарівці, холодноряці, волонтер, волонтерка, волонтерити, касетна бомба, фосфорна бомба, рашисти, ракетно-бомбовий удар, депутатизувати та ін.*), а також художньо-образні засоби її відтворення (*стерти «градами», коридор смерті, двоногі звірі, криваві жнива, смерть прийшла під російським прапором та ін.*), які засвідчені в художніх творах українських письменників (Г. Вдовиченко *Ось відкрита доля* (2016), С. Жадан *Інтернат* (2017), В. Шкляр *Чорне сонце* (2018), С. Талан *Повернутися дощем* (2016), *Ракурс* (2018), *Я захищу тебе...* (2019) та ін.) та текстах ЗМІ.

Глумачний *Словник української мови активного типу* забезпечує потреби сучасного активного мовця, інтегрує знання про особливості новітнього світосприймання та мовомислення українців у полікультурному просторі.

5. ТЕРМІНОПРОСТІР СУЧАСНОГО СЛОВНИКАРСТВА ТА МЕТАЛЕКСИКОГРАФІЇ

Під *активним лексиконом* розуміємо систему лексичних та фразеологічних засобів мови, які забезпечують комунікацію сучасних мовців. Основу активного лексикону українців становить *лексичне ядро мови* — найбільш активні, переважно прості за будовою, давні питомі слова: *серце, мати, син, рука, час, душа, слово, небо, добро, бути, брати* та ін. Лексичне ядро мови — основа українських мовотворчих процесів, постання нових слів та нових значень слів, розвитку переносного та образного вживання тощо (Черторизька, 1973; Сніжко, 2016; Гнатюк, 2021).

Поняття активного лексикону ширше за поняття лексичного ядра мови. До сучасної активної лексики, яку опрацьовуємо в АСУМ, входять також неозапозичення (*бонітет, бонус, браузер, боулінг* та ін.), без яких неможливе сучасне спілкування. Вони засвідчують активні міжмовні контакти, є основою творення похідних слів та нових стійких сполучень слів (*бонітетний, бонітування, бонітетна оцінка ґрунту*).

Серед найважливіших завдань новітнього тлумачного словника активного типу — відтворення особливостей написання та вживання слів. Концепція АСУМ передбачає подання відмінкових форм іменників та часових форм дієслів, у яких відбувається чергування звуків, зміна наголосу тощо: **бо́чка**, -и, дав. і місц. -чці; *мн.* бо́чки, бо́чок, дві (три, чотири) бо́чки, *ж.*; **бо́чечка**, -и, дав. і місц. -чці, *мн.* -чки, -чок, *ж.*; **бо́язкість**, -кості і -кости, *ор.* -кістю; **борсе́тка**, -и, дав. і місц. -тці, *мн.* -тки, -ток, *ж.*; **борсу́к**, -а, *кл.* -у́че (*мн.* борсу́кі, -ів), *ч.*; **брова́**, -і; *мн.* брови, брів, дав. брова́м, дві брови́, *ж.*; **борозна́**, -і, *знах.* бо́розну, *ор.* -о́ю; *мн.* бо́розни, -зен, дав. бо́рознам, дві (три, чотири) бо́розни́, *ж.*; **бурла́ка**, -и, дав. і місц. -ці, *кл.* -а́ко; *мн.* бурла́ки, -ів і бурла́к, -а, *кл.* -а́че; *мн.* бурла́кі, -ів, *ч.*; **булькотати**, -очу́, -о́чеш; *нак.* -очи́ і **булькотіти**, -очу́, -оти́ш, -отимó; *нак.* -оти́; **бурмотати**, -очу́, -о́чеш; *нак.* -очи́ і **бурмотіти**, -очу́, -оти́ш, -отимó, -отитé; *нак.* -оти́; *недок.* **що**; **будь-хто́**, будь-кого́, дав. будь-кому́, *ор.* будь-ким, *місц.* на будь-кому́ (на будь-кім, будь на ко́му, будь на кім), *займ. неозн.*; **будь-який**, будь-яко́го, дав. будь-яко́му, *ор.* будь-які́м, *місц.* на будь-яко́му (на будь-які́м, будь на яко́му, будь на які́м), *займ. неозн.*

У новому АСУМ систематизуємо матеріал про форми однини й множини іменників, явища міжчастиномовної перехідності, упорядковуємо таксономічні дані (**британці́**, -ів, *мн.* (*одн.* **британець**, -нця, *ор.* -нцем, *кл.* -нцю, *ч.*, **британка**, -и, дав. і місц. -нці, *кл.* -нко, *мн.* -нки, -нок, *ж.*); **бокоплави́**, -ів, *мн.*, (*одн.* **бокопла́в**, -а, *ч.*), *зоол.*); відтворюємо явища повної і часткової субстантивзації (**грéчкові́**, -вих, *мн.*, *бот.* Родина дводольних рослин і **алілу́я**, *виг.* ... 2. *ім.* **алілу́я**, -ї, *ж.* Хвальний приспів церковних піснеспівів); застосовуємо маркери синонімічних та антонімічних відношень (*син.*, *ант.*) для слів та стійких сполучень слів та ін. Формуємо потужну базу даних для моделювання семантичної та граматичної будови мови.

Для систематизування усіх типів інформації про парадигматику, синтагматику, епідигматику й аксіологію лексичних одиниць використовуємо усталену *модель словникової статті*, яка забезпечує адекватне відтворення структури та функціонування активного лексикону української мови. Кожна словникова стаття подає *слово як мовний знак*, який має зміст і форму вираження. Для опису семантичної структури слова здійснюємо його *семантизацію*, тобто з'ясовуємо семантичну структуру слова та його місце в лексико-семантичній системі мови. Семантизація слова є найважливішим завданням тлумачного словника (Клименко, 1990, 21).

Лексикографічний опис слова та його значень здійснюємо за допомогою *типових формул тлумачення*, які містять словникові іденти-

фікатори та конкретизатори значення, відтворюють гіперо-гіпонімічні, синонімічні й антонімічні відношення лексичних одиниць, засвідчують стилістичні особливості функціонування, розвиток переносного й образного слововживання тощо. Утверджуємо *метод інтегрального лексикографічного моделювання*, формуємо *метамову* словника, здатну забезпечити реалізацію особливостей структури та типу створюваного словника. *Передмова* до нового словника, у якій зазначено тип, структуру та призначення словника, а також *Інструкція* до його укладання узагальнюють теоретичні засади сучасної металексикографії.

Важливим досягненням сучасних інтегральних досліджень є поглиблення теорії *стратифікації лексичного складу мови* за різними ознаками та формування методології її системного лексикографічного відображення.

Для позначення наукової галузі, яка досліджує теоретичні засади класифікації лексики за парадигматичними, синтагматичними, епідигматичними та аксіологічними параметрами, використовуємо термін *металексикографія* (з грец. *meta* — понад і *лексикографія*). Внутрішня форма цього терміна (порівняно із синонімічним — *теорія лексикографії*) виразніше відтворює вагомість сучасних теоретичних узагальнень для макронаукових досліджень розвитку мови й суспільства. *Металексикографія* узагальнює знання про теорію слова, його значення, функціонування в різних стилях і жанрах мовної діяльності, увиразнює роль лексикографічних параметрів (семантичних, граматичних, стилістичних, хронологічних та ін.) у моделюванні мовної системи.

Металексикографія належить до досить молодих наукових галузей (Демська-Кульчицька, 2008), тому сучасні лексикографи активно працюють над її теоретичними засадами та розробляють нові лексикографічні проекти, які увиразнюють поступ теорії лексикографії.

Сформований *реєстр АСУМ* є результатом теоретичного осмислення особливостей стратифікації лексики за активними та пасивними сферами вживання, увиразнює сучасні моделі активного словотворення. Основу формування реєстру АСУМ забезпечують попередні академічні тлумачні словники, словник-індекс *Український лексикон кінця XVIII — початку XXI століття* (2017) та новітня джерельна база тлумачної лексикографії. До реєстру АСУМ входять одиниці лексичного ядра мови, активна лексика, зокрема й активні неозапозичення, а також реактивовані лексичні одиниці, які відновили своє функціонування в наш час. У *перспективі* такий словник постане основою новітнього академічного видання з теорії лексикології, лексикографії, семасіології, идеографії, фразеології, лінгвокогнітології, лінгвокультурології та ін. наукових галузей, тобто забезпечить макронаукове дослідження закономірностей розвитку мови й суспільства.

Подані нижче фрагменти пробної словникової статті до дієслова *бути* засвідчують теоретичні та практичні здобутки сучасної тлумачної лексикографії і відтворюють особливості світосприймання та мовомислення сучасних активних українців:

бу́ти, *теп. одн. і мн.* — є (також еліптична форма); *нак.* будь, будьмо, будьте, *недок.* **1.** Існувати. **Були** шістдесятники. **Була** студентська революція на граніті. **Були** протестні акції початку століття. Тепер прийшло покоління Помаранчевої революції. *І вже ці переможуть* (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 407); *Україна відчайдушно хотіла бути. І вона є* (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2014, 394); *Я був. Я є. Я буду* Такий собі волинський муж. *Я посланець сільського люду І маю в місті бути дуж* (І. Вихованець, Весняні коні. Поезії, 2014, 35); *І цілий світ, і ось така дрібничка — димок туману в пригоріах долин, і кухлик той, і та в яру криничка, і обважнілі грона горобин...* (Л. Костенко, Вибране, 1989, 326); *Усе своє — усе своє з грядки, як то кажуть* (Н. Нікалео, Квітникарка, 2018, 44); — *Пригадуєш, Оксано, як ми колись, ще дівками бувши, туди на ярмарки їздили, — вже звеселилим голосом зверталась тітка Василина до Софійчиної матері* (О. Гончар, Твоя зоря, 2005, 273); *Оце і є твоє, Вороне, щастя — коротке, мов сон, мов та коліскова казка, яку співає ця жінка, що явилася тобі на часину із казки...* (В. Шкляр, Чорний ворон, 2019, 298); — *..Я люблю тебе. Ми ж родина! У нас син. Спільні плани на майбутнє. Будь мудрою, зрозумій мене, мала* (Н. Нікалео, Квітникарка, 2018, 28); *..Були й будуть ті, хто звучанням свого серця розкриває у вас вміння слухати себе* (Е. Сафарлі, Я хочу додому, перекл. з азерб. Т. Ключкіна, 2019, 39). <...>

Будь ласка (ласочка); Будьте ласкаві — ввічлива форма звертання до кого-н. з якимось проханням. — *Візьміть і мене! Будь ласка! Їй [Ліді], виявляється, ну просто необхідно подивитись на ту сенсаційну слов'янську Мадонну, що про неї тут зараз стільки розмов* (О. Гончар, Твоя зоря, 2005, 294); *Шипшина важко віддає плоди. Вона людей хапає за рукава. Вона кричить: — Людино, підожди! О, підожди, людино, будь ласкава* (Л. Костенко, Вибране, 1989, 336); — *Ні, я хочу почути. Будь ласка. Як ти мене кохаєш? — Смертельно. — Як це? — Так, що можу задихнутися від щастя* (В. Шкляр, Чорний ворон, 2019, 293); — *Дякую, — промовила вона. — Будьте ласкаві, почепіть мені [намисто]. Тут прикра зацібка* (В. Шкляр, Троща, 2021, 225); — *Яка милозвучна мова [українська]! Звучить, як пісня! — промовив Ной захоплено. — Що ти сказала? Переклади, будь ласка!* (С. Талан, Сафарі на щастя, 2021, 259); — *А що це буде, тату? Ну скажи! Ну будь ласка! Будь ласка! Будь ласочка...* (М. Кідрук, Заради майбутнього, 2019, 161); — *Зателефонуй, будь ласка, і ми домовимося щодо зустрічі* (Р. Волш, Сім щасливих днів, перекл. з англ. Ю. Максимейко, 2020, 202). <...>

Здоровий (здоров) був; Здорова була; Здорові (здоровенькі) були! — ужив. як форма вітання під час зустрічі. — *Здорові були!* — *привітався він [Сірко], як гетьман Мазепа вітав своє товариство* (В. Шкляр, Троща, 2021, 361); — *Здорові були,* — *сказав Петрик з порога, хоч сьогодні вже вітався з дідом Мотичкою* (В. Шкляр, Треба спитати у Бога, 2019, 200); — *Здорові були, дідусю!* — *я потяг за віжки, спиняючи коней. — Що це за пожежа така страшна прокотилася вашим селом?* (В. Шкляр, Чорний ворон, 2019, 286); *Мудей [кінь] те все наче знав, бо, як тільки Ворон ширше*

прочинив двері, без жодних запитань зайшов до стодоли й став у порозі — **здоровенькі були!** — ну, **здоровий будь**, привіталася Тіна, будьмо знайомі, який красень, сказала вона, підійшла до коня, обняла його і притулилася щочкою до гривастої шиї... (В. Шкляр, Чорний ворон, 2019, 166—167); — **Здоровенькі були**, — замість відповіді блазнювато вклонився Льонька (А. Кокотюха, Таємниця козацького скарбу, 2017, 191). <...>

Бу́ти людиною — виявляти гуманне, доброзичливе ставлення до інших. *І думка така: поет повинен бути людиною. Такою, що повна любові, долає природне почуття зненависті, звільнюється від неї, як од скверни. Поет — це людина* (В. Стус, Вибране, 2019, 18); — *Що ж я повинен? — Бути людиною*, — відповідає мати. — *Це найголовніше. Працювати. Шанувати старших. Зневажати лінощі та недбалість. Любити рідну землю* (В. Сухомлинський, Я розповім вам казку, 2016, 519); **Бу́ти на зв'язку** — підтримувати постійний контакт з ким-н. *Наприкінці розмови лунає обіцянка бути на зв'язку. Середні три пальці притискають до долоні й підносять руку до вуха, а випрямлений великий палець і мізинець символізують телефон* (П. Мейл, Рік у Провансі, перекл. з англ. О. Гладкий, 2020, 131); **Бу́ти собою** — поводитися відповідно до власних принципів і переконань. *..Бути собою — це Боже призначення і найбільше щастя буття* (В. Шкляр, Треба спитати у Бога, 2019, 244); *Повз мене ходять мавпи чередою, у них хода поважна, нешвидка. Сказяться легше, аніж **буть собою**, бо ж ні зубила, ані молотка* (В. Стус, Під тягарем хреста, 1991, 55—56); — ***Будь собою і почуватимешся щасливішою*** (Л. Гунель, Я обіцяю тобі волю, перекл. з фр. Ю. Кузьменко, 2020, 193); *Еволюціонуючи як особистість, ми крок за кроком переходимо від пекельного життя, де спираємося на ілюзії й прирікаємо себе на страждання та упереджені погляди, до райського життя, де можна **бути собою**, звільнитися від ілюзій, бачити справжній світ і справжніх себе, а в поведінці й поглядах спиратися на власний вибір, а не на автоматичні реакції, продиктовані хибними уявленнями й підсвідомими тривогами* (Л. Гунель, Я обіцяю тобі волю, перекл. з фр. Ю. Кузьменко, 2020, 342); **Бу́ти в розпачі (шоці)** — перебувати в стані сильного душевного потрясіння, безнадійності, безвихідності. *Я був у розпачі. Мене їла така досада, що спершу навіть не зміг по-справжньому оцінити цього унікального, цього навдивовижу рідкісного діда, який знав усе на світі, усе вмів і за все брався* (В. Шкляр, Ключ, 2018, 103—104); — *Серйозно? — Дженні, здавалося, **була в шоці**. — Навіть маленького келишка не вип'єш?* (Р. Волш, Сім щасливих днів, перекл. з англ. Ю. Максимейко, 2020, 175); **Бу́ти у марципанах** — жити розкішно, безтурботно (перев. за чужий рахунок). *Батьки мають свій бізнес, **будеш** весь у марципанах* (Дара Корній, Львів. Вишні. Дощі, 2017, 22); **Усе́ (все) бу́де добре (гаразд)** — запевнення у позитивному завершенні справи. — *Унас усе буде добре. — Укого «унас»? — незрозуміла товаришка. — У нас, в Україні, — відповіла їй Віра. — Бо так щиро, як вчора, я ніколи не молилася* (Г. Вдовиченко, Ось відкрита долоня, 2016, 34); — *..Ви слухайте мене, будьте уважні, то **все буде добре**. Втечете від цього Содому й Гоморри, тільки, я ж кажу, йдіть і нічого не бійтеся, не оглядайтеся,*

як було велено в Старому Завіті... (В. Шкляр, Чорний ворон, 2019, 297); *Я стою за лаштунками, заплющивши очі і притискаючи до грудей кулаки, і шепочу: «Все буде гаразд! Усе буде гаразд! Усе буде гаразд!»* Як заклинання (В. Нестайко, Тореадори з Васюківки, 2008, 192); *«Не будь істериком, — нагадав собі. — Все буде добре, все відбудеться, як має бути. І відразу. Ні, щось буде не так»* (В. Лис, Обітниця, 2019, 309); *Людина не має тримати в пам'яті стільки страху й злості. Як із цим потім жити? Він усе забуде, з ним усе буде добре, він забуде про інтернат, про сирітство, про відчуття замкнутості, з яким прокидаєшся в чорному підвалі* (С. Жадан, Інтернат, 2017, 307); — *Мало що люди кажуть! — промовила Любаня удавано веселим голосом. — Я вірю, що в нас усе буде добре!* (С. Талан, Сафарі на щастя, 2021, 116).

Наведені приклади словникових статей до АСУМ засвідчують вагому роль новітньої джерельної бази (творів української та перекладної літератури різних стилів і жанрів, текстів ЗМІ) для відтворення динамічних змін у мові й суспільстві. Новітній словник синтезує колективний розум національної та світової еліти, відображає потужну мовотворчість українців ХХІ століття, увиразнює поліфункційне застосування сучасної української мови.

6. ВИСНОВКИ

На основі традиційної методології системного вивчення та лексикографічного відтворення лексики та фразеології української мови сучасні науковці формують нові підходи до інтегрального опису лексики як репрезентанта мовних та культурних досягнень соціуму. Створено новий тип тлумачного словника — лінгвістично-енциклопедичний словник мови творчих особистостей, закладено підґрунтя для формування багатотомного тлумачного словника активного типу, який інтегрує інформацію про вживання та правопис активної лексики, засвідченої у творах сучасної автентичної та перекладної літератури. Поглиблюємо теорію типології словників, увиразнюємо вагомість застосування новітньої методології інтегрального лексикографічного моделювання розвитку мови й суспільства, посилюємо систему лексикографічних засобів опису стратифікації словникового складу мови, досліджуємо її лексичне ядро та структуру активного лексикону. Особливості метамови новітніх словників відтворюємо у проспектах-інструкціях та передмовах до словників, а також у монографічних дослідженнях.

Застосовуємо новітні засоби моделювання концептуальних домінант українського світосприймання у словнику мови творчої особистості та інтегрування орфографічної, граматичної та семантичної інформації у словнику активного типу. Структуру словникової статті новітнього тлумачного словника посилюємо новими інформаційними зонами, що забезпечує високу наукову й культурну значущість лексикографічної праці. Синхронізуємо процеси розбудови нової джерельної бази тлумачної

лексикографії, укладання модерних словників та написання монографій з теорії лексикології та лексикографії.

Теорія (металексикографія) і практика сучасної лексикографії постають основою перспективного комплексного вивчення динамічних змін у мові, дослідження тенденцій розбудови лексико-семантичної системи та засобів художньо-образного відтворення дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

- Гнатюк, І. С., Городенська, К. Г., Гриценко, П. Ю., Єрмоленко, С. Я., Карпіловська, Є. А., Паламарчук, О. Л. ... Чернишова, М. І. (ред.). (2012). *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові*. Київ: КММ.
- Гнатюк, І. С. (ред.). (2021). *Динаміка лексичної та фразеологічної систем української мови в лексикографічному відображенні*. https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/monografia_dynamika.pdf
- Гриценко, П. Ю., Горголюк, Н. Г., Гнатюк, А. Д., Карпіловська, Є. А., Козирева, З. Г., Гнатюк, І. С. ... Дідун, Л. І. (ред.). (2020). *Галактика Слова. Галині Макарівні Гнатюк*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Демська-Кульчицька, О. М. (2008). Лексикографія: між ремеслом і наукою. *Наукові записки. Філологічні науки*, 85, 3—9.
- Єрмоленко, С. Я., Гриценко, П. Ю., Городенська, К. Г., Гнатюк, І. С., Самойлова, І. А., Тищенко, О. М., Цимбалюк-Скопненко, Т. В. (ред.). (2011). *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. Ларисі Григорівні Скрипник*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Карпіловська, Є. А. (2003). Роль інтегральних словників у вивченні сучасного українського лексикону. *Українська історична та діалектна лексика*, 4, 4—15.
- Карпіловська, Є. А. (ред.). (2013). *Активні ресурси сучасної української номінації: ідеографічний словник нової лексики*. Київ: КММ.
- Карпіловська, Є. А. (ред.). (2017). *Вплив суспільних змін на розвиток української мови*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Пешак, М. М. (ред.), Клименко, Н. Ф., Карпиловская, Е. А., Шкуров, В. А., Цымбалюк, И. В. (1990). *Украинский семантический словарь. Проспект*. Киев: Наукова думка.
- Сніжко, Н. В. (2015). Проблеми, здобутки та перспективи інтегрального дослідження розвитку лексики української мови. *Лексикографічний бюлетень*, 24, 56—70.
- Сніжко, Н. В. (2017). Український мовосвіт XVIII—XXI століття: проблеми інтегрального лексикографічного моделювання. *Система і структура східнослов'янських мов*, 12, 73—84.
- Сніжко, Н. В. (2018). Українські духовні цінності у мовотворчості Олесь Гончара (словникові матеріали). *Лексикографічний бюлетень*, 27, 116—129.
- Сніжко, Н. В. (2020a). Інновації лексикографічного опису українського світосприймання. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*, 87, 26—31.
- Сніжко, Н. В. (2020b). Метамова словника мови творчих особистостей України: традиції та інновації. *Eurasian scientific congress. Abstracts of the 8th International scientific and practical conference. Barcelona, Spain*, 271—277. <https://sci-conf.com.ua/>
- Сніжко, Н. В. (2021a). Активний словник сучасних українців: проблеми лексикографічної параметризації. *International scientific innovations in human life. Proceedings of the 5th International scientific and practical conference. Manchester, United Kingdom*, 741—748. <https://sci-conf.com.ua/>
- Сніжко, Н. В. (2021b). Словник мови творчих особистостей України про гуманізм, духовність, людинознавство. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*, 88, 60—66.
- Сніжко, Н. В. (2021c). Традиції та інновації тлумачної лексикографії в Україні. *Innovations and prospects of world science. Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference. Vancouver, Canada*, 704—712. <https://sci-conf.com.ua/>

- Степаненко, М. І. (2010). *Літературний простір «Щоденників» Олесь Гончара*. Полтава: ТОВ «АСМІ».
- Степаненко, М. І. (2011). Галактика людства в щоденниковій сповіді Олесь Гончара. *Рідний край*, 2, 171—180.
- Степаненко, М. І. (2012). *Світ в оцінці Олесь Гончара: аксіосфера щоденникового дискурсу письменника*. Полтава: ПП Шевченко Р. В.
- Черторизька, Т. К. (1973). Активна і пасивна лексика в сучасній українській літературній мові. *Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія*, 211—261.

Статтю отримано 07.06.2022

Статтю схвалено 24.10.2022

REFERENCES

- Chertoryz'ka, T. K. (1973). Aktyvna i pasyvna leksyka v suchasni ukrains'kii literaturnii movi. *Suchasna ukrains'ka literaturna mova. Leksyka i frazeolohiia*, 211—261 (in Ukrainian).
- Dems'ka-Kul'chyts'ka, O. M. (2008). Leksykohrafiia: mizh remeslom i naukoiu. *Naukovi Zapysky. Filolohichni Nauky*, 85, 3—9 (in Ukrainian).
- Hnatiuk, I. S., Horodens'ka, K. H., Hrytsenko, P. Iu., Iermolenko, S. Ia., Karpilovs'ka, Ie. A., Palamarchuk, O. L. ... Chernyshova, M. I. (Eds.). (2012). *Ukrains'ka i slov''ians'ka tлумachna ta perekladna leksykohrafiia. Leonidovi Sydorovychu Palamarchukovi*. Kyiv: KMM (in Ukrainian).
- Hnatiuk, I. S. (Ed.). (2021). *Dynamika leksychnoi ta frazeolohichnoi system ukrains'koi movy v leksykohrafichnomu vidobrazhenni*. https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/monografia_dynamika.pdf (in Ukrainian).
- Hrytsenko, P. Iu., Horholiuk, N. H., Hnatiuk, A. D., Karpilovs'ka, Ie. A., Kozryieva, Z. H., Hnatiuk, I. S. ... Didun, L. I. (Eds.). (2020). *Halaktyka Slova. Halyni Makarivni Hnatiuk*. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Iermolenko, S. Ia., Hrytsenko, P. Iu., Horodens'ka, K. H., Hnatiuk, I. S., Samoilo, I. A., Tyshchenko, O. M., Tsybaliuk-Skopnenko, T. V. (Eds.). (2011). *Ukrains'ka leksykohrafiia v zahal'noslov''ians'komu konteksti: Teoriia, praktyka, typolohiia. Larysi Hryhorivni Skrypyk*. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Karpilovs'ka, Ie. A. (2003). Rol' intehralnykh slovnykiv u vyvchenni suchasnoho ukrains'koho leksykonu. *Ukrains'ka Istorychna ta Dialektna Leksyka*, 4, 4—15 (in Ukrainian).
- Karpilovs'ka, Ie. A. (Ed.). (2013). *Aktyvni resursy suchasnoi ukrains'koi nominatsii: Ideohrafichnyi slovnyk novoï leksyky*. Kyiv: KMM (in Ukrainian).
- Karpilovska, Ie. A. (Ed.). (2017). *Vplyv suspilnykh zmin na rozvytok ukrains'koi movy*. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Peshchak, M. M. (Ed.), Klimenko, N. F., Karpilovskaia, Ie. A., Shkurov, V. A., Tsybaliuk, I. V. (1990). *Ukrainskii semanticheskii slovar'. Prospekt*. Kyiv: Naukova dumka (in Russian).
- Snizhko, N. V. (2015). Problemy, zdobutky ta perspektyvy intehral'noho doslidzhennia rozvytku leksyky ukrains'koi movy. *Leksykohrafichnyi Biuletyn'*, 24, 56—70 (in Ukrainian).
- Snizhko, N. V. (2017). Ukrains'kyi movosvit XVIII—XXI stolittia: Problemy intehral'noho leksykohrafichnoho modeliuвання. *Systema i Struktura Skhidnoslov''ians'kykh Mov*, 12, 73—84 (in Ukrainian).
- Snizhko, N. V. (2018). Ukrains'ki dukhovni tsinnosti u movotvorchosti Olesia Honchara (Slovnkovi materialy). *Leksykohrafichnyi Biuletyn'*, 27, 116—129 (in Ukrainian).
- Snizhko, N. V. (2020a). Innovatsii leksykohrafichnoho opysu ukrains'koho svitosprymannia. *Visnyk Kharkivs'koho Natsional'noho Universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia Filolohiia*, 87, 26—31 (in Ukrainian).
- Snizhko, N. V. (2020b). Metamova slovnyka movy tvorchykh osobystostei Ukrainy: Tradytsii ta innovatsii. *Eurasian scientific congress. Abstracts of the 8th International scientific and practical conference. Barcelona, Spain*, 271—277. <https://sci-conf.com.ua/> (in Ukrainian).
- Snizhko, N. V. (2021a). Aktyvnyi slovnyk suchasnykh ukrainsiv: Problemy leksykohrafichnoi parametryzatsii. *International scientific innovations in human life. Proceedings of the 5th*

- International scientific and practical conference. Manchester, United Kindom, 741—748.* <https://sci-conf.com.ua/> (in Ukrainian).
- Snizhko, N. V. (2021b). Slovnyk movy tvorchykh osobystostei Ukraïny pro humanizm, dukhovnist', liudynoznavstvo. *Visnyk Kharkivs'koho Natsional'noho Universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya Filolohiia*, 88, 60—66 (in Ukrainian).
- Snizhko, N. V. (2021c). Tradytsii ta innovatsii tlumachnoi leksykohrafiï v Ukraïni. *Innovations and prospects of world science. Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference. Vancouver, Canada, 704—712.* <https://sci-conf.com.ua/> (in Ukrainian).
- Stepanenko, M. I. (2010). *Literaturnyi prostir "Shchodennykiv" Olesia Honchara*. Poltava: TOV "ASMI" (in Ukrainian).
- Stepanenko, M. I. (2011). Halaktyka liudstva v shchodennykovii spovidi Olesia Honchara. *Ridnyi Krai*, 2, 171—180 (in Ukrainian).
- Stepanenko, M. I. (2012). *Svit v otsyntsi Olesia Honchara: Aksiosfera shchodennykovoho dyskursu pysmennyka*. Poltava: PP Shevchenko R. V. (in Ukrainian).

Received 07.06.2022

Accepted 24.10.2022

Nataliia Snizhko, Candidate of Sciences in Philology, Senior Researcher in the Department of Lexicology, Lexicography, and Structural and Mathematical Linguistics, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine 4 Hrushevs'kyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: natasnow@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-3664-7079>

CONCEPTS OF THE NEWEST EXPLANATORY DICTIONARIES OF THE UKRAINIAN LANGUAGE AND PROBLEMS OF METALEXICOGRAPHY

Powerful development of the latest explanatory lexicography contributes to the deepening of the theory of lexicography and to the development of its terminological apparatus. Compilation of new explanatory dictionaries (one-volume *Dictionary of the Creative Personality Language of Ukraine of the Second Half of the 20th — Early 21th Century* and multi-volume *Dictionary of the Active Type Ukrainian Language*) is conducted in conjunction with theoretical research of lexicographical set of instruments and modeling of the new linguistic and linguoculturological objects that appears on the basis of the modern lexicographic works.

Lexicographers of the Institute for the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine actively use macrostructural means of material systematizing and scientifically prove their importance for modeling of linguistic and conceptual pictures of the world. We approve a new method of integral linguistic modeling, on the basis of which the lexical core of the language, ideographic groups of vocabulary, conceptual dominants of the Ukrainian worldview, and systems of figurative means and stable word combinations appear.

The typology of dictionaries is undergoing innovative changes. Each newest explanatory dictionary appears as an integral (complex, universal) because the new dictionaries contain significant amount of diverse information. We trace the strengthening of a new direction of integral linguistic research and the active development of metalexicography.

The newest dictionaries emphasize the powerful spiritual development of Ukrainian society, its desire for independence and relentless understanding of the linguistic and cultural features of other nations in the world. Explanatory dictionaries of the Ukrainian language of the XXI century are axiologically oriented. They register values common to all mankind as well as national ones, strengthen the process of operating of the Ukrainian language as a state one in Ukraine. They also register understanding the fact that integral type explanatory dictionaries have the leading value in the development of the state of Ukraine.

Keywords: metalexicography, explanatory dictionary, dictionary of the creative personality language, dictionary of active vocabulary, integral dictionary, lexical core of language, method of integral linguistic modeling